

ALMA BRAZIŪNIENĖ

Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyrius, Universiteto 3, 2734
Vilnius, Lietuva**SENOJI LIETUVOS KNYGA – KULTŪROS EUROPIŠKUMO VEIDRODIS**

(Parodos “Senoji Lietuvos knyga. XVI–XVIII a.” pagrindu)

1997-iejį – Martyno Mažvydo pirmosios lietuviškos knygos – metai suaktyvino Lietuvos kultūrinį gyvenimą. Pirmosios lietuviškos knygos 450 metų sukakties minėjimo valstybinės komisijos renginiai, plati knygų leidybos programa, parodos, skirtos garbingai sukakčiai, spektakliai ir kiti renginiai tarsi priartino Martyno Mažvydo epochą prie mūsų dienų. Bent, kaip viliasi jų rengėjai, turėjo taip padaryti. Mat senasis Lietuvos kultūros paveldas mūsų visuomenės dar labai menkai tepažįstamas. Arba pažįstamas labai nelygiavertiškai. Dabar pasidarė labai madinga kalbėti apie Lietuvos ėjimą Europon, “grįžimą į Europą”. Tas grįžimas ir suprantamas kaip grįžimas po pusės šimto metų priverstinio buvimo Sovietų Sąjungoje. O iš tikrųjų juk grįžtama tenai, kur Lietuva, kaip visateisė Europos tautų šeimos narė, visavertį gyvenimą gyveno mažų mažiausia jau prieš keletą šimtmečių. Enciklopedinė tiesa: “Kultūriniu atžvilgiu Lietuva priklauso Vakarų Europai, su kuria ją riša seni (nuo XIII a.) kultūriniai-religiniai ryšiai. Antai Vilniaus jėzuitų akademija, įsteigta 1579 Vakarų Europos mokyklų pavyzdžiu, buvo pirmoji aukštojo mokslo institucija Europoje į rytus nuo Nemuno ir yra 176 metais senesnė už seniausią (Maskvos) Rusijos universitetą”¹. Ta Vilniaus jėzuitų akademija – dabartinis Vilniaus universitetas – prasidėjo nuo bibliotekos. Joje esančios senosios knygos, kaip viena iš Lietuvos kultūros paveldo sudėtinių dalių, iškalbiai rodo šimtmečių Lietuvos kultūrą buvus esmingai europinę.

Dėl savo išskirtinės geografinės padėties (Europos slenkstis, visų kelių kryžkelė) Lietuva buvo ir kultūrų kryžkelė. “Kai stengiamasi suprasti, kaip galėjo atsirasti, kad nedidelis žemės lopinėlis, vadinamas Vakarų Europa, tapo pagrindiniu šiuolaikinės civilizacijos varikliu, vienintelis logiškas paaiškinimas – Europa visada buvo skirtingų kultūrų sancaupa itin mažoje teritorijoje”, – prieš savo 1997 m. rugpjūčio mėnesio vizitą Lietuvoje svarstė Estijos prezidentas Lennartas Meri². Iš dalies šie žodžiai tiktų ir istorinei Lietuvai. Čia kryžiavosi keliai iš Rytų į Vakarus, iš Šiaurės į Pietus. Čia tarpo lietuvių, latvių, slavų (gudų, ukrainiečių), žydų, germanų kultūros.

¹ Bendorius A. Geografinė padėtis // Lietuva: Lietuvių enciklopedija. T.15. 2-asis leid. V.: Lietuvos enciklopedijų redakcija, 1990. P.11.

² Aleksa O. Estijos įvertinimas Europoje – ne dovana iš dangaus: Taip interviu “Lietuvos rytui” sakė Estijos prezidentas Lennartas Meri // Lietuvos rytas. 1997, rugpj. 20, p. 2.

Šiuo metu Vilniaus universiteto bibliotekoje sukaupti kultūros turtai leidžia nesunkiai atkurti senosios Lietuvos kultūrinį gyvenimą. Senieji rankraščiai, knygos, senosios graviūros, žvelgiančios iš parodų stendų, rodo buvus intensyvių to meto mokslo, meno, pilną priešpriešų dvasinį religinį gyvenimą. Mat taip jau atsitiko, kad Vilniaus universitetas ir jo biblioteka, įkurta 1570-aisiais metais, nuo pat savo egzistavimo pradžios buvo ne tik Vilniaus, bet apskritai Lietuvos ir aplinkinių kraštų kultūros centras. Čia būrėsi intelektualai, iš čia sklido mokslo idėjos. Ir universitetas, ir jo biblioteka nuėjo tokią patį istorijos kelią, kaip ir visa Lietuvos valstybė: ir klestėjimo aukštumas, ir skaudžius nuolydžius – karus, gaisrus, grobimus.

Biblioteka smarkiai nukentėjo per Vilniaus gaisrus 1613, 1737 ir 1748 metais, per XVII amžiaus vidurio karus, o ypač, kai Rusijos valdžia 1832 metais Vilniaus universitetą uždarė, o jo biblioteką išskleidė po Peterburgą, Kijevą, Charkovą. Dalį senųjų Vilniaus universiteto bibliotekos turtų jau mūsų laikais, šeštajame šio amžiaus dešimtmetyje, pavyko susigrąžinti³.

Vilniaus universiteto bibliotekos Smuglevičiaus salėje jau nuo seno veikia senųjų knygų ekspozicija. Ji, kol neturime Lietuvoje knygos muziejaus, bent iš dalies atlieka ir jo funkciją. Neturime žinių, ar ko nors panašaus į knygų eksponavimą ar parodą būta senajame Vilniaus universitete. Vargu, nes senojo Universiteto bibliotekos gyvavimo metais knygos vertė dažniausiai buvo nulemta jos turinio. Knygos stovėjo suskirstytos į atskiras spintas pagal turinį, neatsižvelgiant nei į jų kilmę, nei į meninę išvaizdą ar kitus kriterijus. Vis dėlto žinoma faktų, kad suaktyvėjęs bibliofiliniam sąjūdžiui, ypač XVIII a., imta vertinti ir knygos kilmė bei visi kiti dalykai, rodantys knygos retumą. Štai viena iš Žygimanto Augusto rinkinio knygų, esanti Vilniaus universiteto bibliotekoje, perrišta XVIII a., nebeturinti senųjų karališkųjų apdarų, knygos antraštiniame lape turi įrašą lotynų kalba: *Ex Bibliotheca Regis Sigismundi Augusti nunc vero Bibliothecae Magnae Collegii Soc Jesu inscriptus catalogo Vilnensi*⁴. Įrašas aiškiai liudija, kad tas, kuris įžymėjo perrištą knygą, puikiai suprato jos vertę. XIX a. viduryje išsklaidytos Vilniaus universiteto bibliotekos bazėje įkurtoje Vilniaus viešojoje bibliotekoje veikė senųjų knygų paroda, buvo sudaryti ir išspausdinti katalogai⁵. Žinoma, carinės Rusijos bibliotekoje visas dėmesys buvo sutelktas į slavų knygos istoriją, bet aprašuose yra ir senųjų lotyniškų knygų. Tie patys stendai nuo Vilniaus viešosios bibliotekos laikų glaudė senųjų knygų ekspoziciją ir prieškario, ir jau sovietinio pokario laikais. Tada ekspozicijoje greta Ptolemėjaus inkunabulo ar garsiosios Schedelio “*Liber chronicarum*” buvo privalomi rodyti ir marksizmo-leninizmo klasikų veikalai: Markso “Kapitalo” vertimas į lietuvių kalbą ar Lenino

³ Vladimirovas L. Kogda žė vistoržestvuet spravedlivost? // Vilnius. 1992, dekabr, Nr 9, p.153–162.

⁴ Iš karaliaus Žygimanto Augusto bibliotekos, o dabar įrašyta į Vilniaus jėzuitų kolegijos Didžiosios bibliotekos katalogą (lotynų k.). Įrašas knygoje: Fineus Orontius. Protomathesis. Paris, 1532.

⁵ Katalog predmetov Muzeja drevnosti, sostojajaščego pri Vilenskoj publičnoj biblioteke / Sost. F. Dobrianskij. Vilna, 1879.

kūrinių leidimai. Vis dėlto senųjų Lietuvos knygų eksponavimas tais laikais, ko gero, pasiekė daugiau nei mes dabar dar galime suvokti ir įvertinti. Pirmiausia, tai buvo garbios Lietuvos praeities liudijimas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapiams, Vilniaus universiteto profesorių veikalais, lietuvių literatūros klasikų kūriniais. Prisimintina, jog kaip tik tai senųjų leidinių ekspozicija Smuglevičiaus salėje paskatino Mažvydo “Katekizmo” paieškas. Ekspoziciją pažiūrėjęs profesorius S. Borovojus iš Odesos pasigedo pirmosios lietuviškos knygos ir prisiminė ją lyg matęs Odesos viešojoje bibliotekoje⁶.

Pastaruoju metu, nuo 1990-ųjų, be nuolatinių pačių vertingiausių bibliotekos leidinių ekspozicijos, kuri paprastai rodoma ir garbingiausiems Lietuvos svečiams, pradėta rengti temines knygos istorijos parodas. Jas inicijuoja kalendorinės datos ar kitos garbingos sukaktys. Šių parodų savitumą lemia pati Smuglevičiaus salės aplinka: senuosiuose parodų stenduose tetinka rodyti tik senuosius originalus. Jau yra surengtos tokios parodos kaip “Lietuva senosiose kronikose” (1991), “Protestantų knygos Lietuvoje XVI–XVII a.” (1992, skirta 475-osioms Martyno Liuterio religinių tezių paskelbimo metinėms), “Iš senųjų Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinių” (1993), “Vilniaus universiteto astronomijos observatorijai 240 metų” (1993), “Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniai. Cognita et incognita” (1994), “Kartografijos tėvas Gerardas Merkatorius” (1994, skirta G.Merkatoriaus mirties 400-osioms metinėms); “Motiejui Kazimierui Sarbievijui – 400” (1995), “Pirmoji lietuviška knyga: kultūros kontekstas ir tradicija” (1997).

Jubiliejiniais 1997-aisiais – Martyno Mažvydo pirmosios lietuviškos knygos metais Vilniaus universiteto biblioteka, inicijuojama Pirmosios lietuviškos knygos 450 metų sukakties minėjimo valstybinės komisijos ir ypač prof. Domo Kauno, savo senuosius turtus pirmą kartą Lietuvos istorijoje nutarė parodyti Europai. Paroda “Senoji Lietuvos knyga. XVI–XVIII a.” eksponuojama Tartu universiteto bibliotekoje, UNESCO būstinėje Paryžiuje ir Berlyno valstybinėje bibliotekoje.

Parengti parodą, pristatančią XVI–XVIII a. Lietuvos knygos istoriją, nebuvo lengva. Neturime atskiro mokslinio darbo šia tema – ne tik rimtesnio akademinio, bet ir kokio populiaresnio. Vis dėlto iš tyrinėjimų pirmiausia reikėtų paminėti prof. Levo Vladimirovo studijos “Knygos istorija” skyrių “Knyga Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje”⁷ bei Juozo Jurginio ir Ingės Lukšaitės “Lietuvos kultūros istorijos bruožus”⁸. Pastarojoje bendrame to meto Lietuvos kultūros kontekste ryškėja ir knygos raidos tendencijos. Visa kita teko rankiotis po kruopelę iš pačių įvairiausių šaltinių.

Problemos, su kuriomis susidūrė parodos rengėjai, nėra vien siaurai specifinės. Dauguma ligšiolinių tyrinėjimų, skirtų įvairioms Lietuvos kultūros istorijos sritims, buvo dalijami į perdėm siaurus specifinius rėželius, be visa ko, dar

⁶ Žr.: **Braziūnienė A.** Kaip Mažvydas grįžo į Vilnių // *Literatūra ir menas*. 1997, sausio 4, p. 3, 13.

⁷ **Vladimirovas L.** *Knygos istorija*. Senovė. Viduramžiai. Renesansas. XVI–XVII amžiai. V., 1979.

⁸ **Jurginis J., Lukšaitė I.** *Lietuvos kultūros istorijos bruožai: (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus)*. V., 1981.

paženklintus ir privalomas marksizmo-leninizmo ideologijos: visa kultūros istorija turėjo būti klasių kovos atspindys, ir tik žemesnieji luomai – darbininkai bei valstiečiai – turėję kurti “tikrąją kultūrą”. Tai, kas surašyta aukštesniųjų sluoksnių, aristokratijos, buvę menka ir netyrinėtina. Iš tų laikų vos ne iki šol tebėra gajūs stereotipai, kad ir tvirtinimas, jog raštijai lietuvių kalba trukdžiusi vystytis lotynų kalba, vyravusi Lietuvos spaudoje XVI a., turėjusi tvirtas pozicijas ir XVII–XVIII amžiais. Nors pastaruoju metu labai daug daroma, ir padėtis iš esmės keičiasi (išaugo nauja tyrinėtojų karta, turinti visas galimybes dairytis po pasaulį ir visa pamatyta diegti namie), skaitančioji visuomenė vis dar nesulaukia platesnės ar siauresnės Lietuvos literatūros istorijos, kuri rėptų per daugelį amžių čia parašytus kūrinius ne tik lietuvių, bet ir lotynų, lenkų, baltarusių kalbomis, neturime ir Lietuvos knygos istorijos. Tarsi pernelyg uolaus daržininko laukas – išravėtas, išgrėbystas, išrūšiuotas “čia mano, o ten tavo” – tokia lietuvių literatūros istorija, tokia lietuvių knygos istorija. Daugelis kitų tautų šitokių problemų neturi ir, atrodo, net turėti negali. Štai angliškai ir pasakyti tegalime vienodai (*Lithuanian*), kai kalbame, sakysim, apie lietuviškai rašiusius ir lygiai taip pat – apie Lietuvos rašytojus, rašiusius kitomis kalbomis. Nors “jau aušrininkai atvirai susidūrė su problema: ką laikyti Lietuvos ir lietuvių kultūros paveldu”⁹, deja, negalime teigti, jog mums – po gero šimtmečio – čia visa būtų aišku. Todėl parodos rengėjai prašo atlaidumo: šioji paroda – tai pirmas bandymas bent kiek kompleksiščiau pristatyti XVI–XVIII a. Lietuvos knygų – ne vien lietuvių kalba – tarpinį.

Chronologines parodos ribas apsprendė pas mus nusistovėjusi tradicija senąją knygą laikyti leidinius, išleistus iki 1800 metų imtinai. Šios chronologinės ribos laikosi Lietuvos mokslinės bibliotekos, atrinkdamos knygas į savo Senųjų leidinių skyrius. Ir rengiant parodą, ir čia toliau terminas *knyga* vartojamas plačiąja prasme – juo įvardijamas ne vien leidinio tipas, jis taikomas ir kalendoriams, ir periodiniams leidiniams.

Ilgai svarstyta, kaip, koku principu išdėstyti parodos medžiagą: ar, atskleidus spausdintų knygų atsiradimo Lietuvoje ištakas, ir toliau chronologiškai rodyti knygos raidą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir paraleliai – knygų lietuvių kalba raidą Mažojoje Lietuvoje. Kaip turėtų santykiauti Mažosios Lietuvos knygos istorija ir įvairiakalbė LDK knygos istorija? Pastaroji savo gausa užgožtų lietuviškas Mažosios Lietuvos knygas. Neišeina po pirmojo parodos skyriaus (ištakų) iš karto rodyti lietuviškos knygos gimimo – jis žvilgsnį perkelia į kitą valstybę (Prūsiją), ir Lietuvos spaudos ištakų atskleidimas tampa lyg ir savitiksliis. Panašių keblumų būta nemažai; su jais susidūręs, kaskart tekdavo išvyti Lietuvos kultūros istorijos baltąsias dėmes ir apibendrinamų tyrimų stoką. Rastas šioks toks kompromisas, ir medžiaga išdėstyta gana cikliškai.

Taigi bendrą parodos “Senoji Lietuvos knyga. XVI–XVIII a” koncepciją išreikštų tokios nuostatos: parodyti knygų atsiradimo Lietuvoje ištakas, atskleisti

⁹ Berenis V. XIX a.: lietuviai ir lenkai // *Metai*. 1997, Nr 11, p. 123.

spaustuvių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje atsiradimo seką, jų išsidėstymo geografiją, pristatyti reikšmingiausias jų išleistus leidinius; akcentuoti knygų lietuvių kalba raidą Mažojoje Lietuvoje ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje; atskleisti XVI–XVIII a. Lietuvos knygų tematiką, šitaip suponuojant bendrą Lietuvos mokslo ir meno raidos vaizdą; reprezentuoti knygų iliustravimo ir knygrišties meną Lietuvoje. Visiškai išsamiai atskleisti šias nuostatas buvo sunku vien jau todėl, kad paroda buvo parengta vien iš Vilniaus universiteto bibliotekoje esančių eksponatų (originalų bei reprodukcijų). Rodyta, kas parodos rengėjams buvo prieinama. Vis dėlto tai, jog remiantis vienos bibliotekos fondais įmanoma parengti apibendrinančią šalies knygos istorijos parodą, rodo, kokius turtais turi sukaupusi biblioteka.

Pirmajame parodos skyriuje “Spausdintų knygų atsiradimo Lietuvoje ištakos” bandyta parodyti, kaip brendo reikiamybė turėti Lietuvoje spausdintą žodį. Iki pirmųjų Lietuvos spausdintų knygų gyvavo gana graži rankraštinų knygų tradicija, ypač reikšusis per Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės stačiatikių rankraštinės knygas, oficialiuosius Lietuvos valdovų laiškus, privilegijas bei kitus dokumentus, sugulusius į Lietuvos didžiojo kunigaikščio archyvą – Lietuvos metriką, Lietuvos valstybės teisės kodeksus ir kita. Parodoje eksponuojamas vienas iš seniausių Lietuvos valdovų oficialiųjų dokumentų – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Mindaugo raštas Livonijos pirkliais jo karūnavimo proga; juo Mindaugas užtikrina pirklių saugumą Lietuvoje. Šio 1253 m. Mindaugo pergamento bei vieno iš 6 Gedimino laiškų kopijos buvo gautos iš Berlyno slaptojo valstybinio archyvo ir Lietuvos humanitarinei visuomenei visai nematytos. Parodoje jos eksponuojamos originalo dydžio ir šiuo metu yra vienintelės tokios Lietuvoje. Eksponuojamas ir Vytauto Didžiojo privilegijos žydams Pulavos nuorašas (apie 1540), kaip vienas iš seniausių ir svarbiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žydų istorijos šaltinių. Rodomas ir didžiausias šiuo metu žinomas lietuviškas tekstas prieš spaudos atsiradimą – poteriai, įrašyti 1503 m. išleistoje knygoje *Tractatus sacerdotalis*. Hartmanno Schedelio *Liber chronicarum* (Nurnberg, 1493) skyrius apie Lietuvą, Gerardo Merkatoriaus atlasuose esantys Lietuvos aprašymai ir žemėlapiai – tai vis pirmieji spausdinti Lietuvos istorijos šaltiniai. Taip parodos žiūrovas ateina iki Vilniaus kanauninko Martyno parengtos ir Gdanske 1499 m. išspausdintos *Agendos*- pirmosios Lietuvos knygos. 1999-ųjų birželio 10 dieną turėtume minėti šios pirmosios Lietuvos knygos pusės tūkstantmečio sukaktuves. Šis jubiliejus turėtų būti ne mažiau svarbus Lietuvai, kaip kad Pirmosios lietuviškos knygos – Martyno Mažvydo *Katekizmo* 450-osios metinės. Jis dar beveik visu pusimčiu metų paankstina mūsų knygos istorijos pradžią, akcentuoja ją kaip Europos kultūros sudedamąją dalį. Tokias sukaktis Europos valstybės dažniausiai mini kaip didžiausias nacionalines datas.

Taigi ir parodos “Senoji Lietuvos knyga. XVI–XVIII a.” atspirties tašku buvo pasirinkta nuostata, jog Lietuvos knygomis vadintini ne tik tie leidiniai, kurie buvo spausdinti istorinėje Lietuvoje (Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje), bet ir

tie, kurie pasaulį išvydo už Lietuvos sienų, bet buvo parašyti ar parengti Lietuvos intelektualų. Ši nuostata iš karto suponavo kitus du pagrindinius parodos skyrius: "Spaustuvės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje" ir "Lietuvos knygų tematika". Pristatant vien Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje veikusių spaustuvių produkciją, iš karto skleidžiasi Lietuvos amžių vaizdas, turtingas senųjų knygų, ryškėja jų repertuaras ir tematika. Bet vien techninio šalies potencialo lygis, šiuo atveju poligrafijos įmonių tinklas ir jų lygis, dar nerodo, ko iš tikro buvo verta šalies kultūra. Atskirame parodos skyriuje neaptariant Lietuvos knygų tematikos, nušalyje būtų likusios tokios svarbios Lietuvos knygos kaip Alberto Vijųko-Kojelavičiaus *Lietuvos istorija*, Kazimiero Semenavičiaus *Didysis artilerijos menas*, Martyno Smigleckio *Logika*, Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poezijos leidimai ar Žygimanto Liauksmino *Oratorystės praktika*. Visos šios ir daugelis kitų yra spausdintos geriausiose Europos spaustuvėse Antverpene, Braunsberge, Gdanske, Ingolštate, Oksforde ir kitur. Visos jos yra Lietuvos knygos, paruoštos Lietuvos autorių ar parengėjų. Į jas sudėta intelektualioji Lietuvos mintis yra esminė mūsų kultūros paveldo dalis.

Spaudos Lietuvoje atsiradimas siejamas su baltarusių humanisto ir švietėjo Pranciškaus Skorinos (prieš 1490 – prieš 1541) vardu. Beveik po dvidešimties metų nuo Martyno *Agendos* išleidimo į Vilnių iš Prahos atvykęs Pranciškus Skorina čia įkūrė pirmąją Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje spaustuvę, joje išspausdino dvi knygas: *Mažąją kelionių knygelę* (1522) ir *Apaštalų* (1525). P. Skorinos spaustuvės pristatymu ir pradedamas skyrius "Spaustuvės Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje". Specialiai parodai iš Kopenhagos karališkosios bibliotekos buvo gautos ten saugomos *Mažosios kelionių knygelės* pilno nedefektinio egzemplioriaus antraštinio lapo ir kolofono kopijos.

Placią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaustuvių geografiją atskleidžia specialiai tam skirtas žemėlapis. Jame pažymėtos 22 vietovės, kuriose XVI–XVIII a. veikė spaustuvės. Aišku, kad vien Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomais leidiniais visų šių spaustuvių pristatyti neįmanoma. Bet bent jau svarbiausias XVI a. LDK spaustuves mėginta. Gausiausias skyrius – Vilniaus spaustuvės. Šitai suprantama. Vilnius buvo ne tik politinis, bet ir kultūrinis centras, traukęs ir akumuliuavęs intelektualiąją Lietuvos mintį. Be minėtosios Pranciškaus Skorinos, Vilnių reprezentuoja Mamoničių spaustuvė, išgarsėjusi savo teisės veikalų leidyba. Čia 1588 m. specialiu greitraščiu kirilica išspausdintas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Statutas; jis – su Vytimi puoštu antraštiniu puslapiu, patrauklus ir praktiškas, pasilieka iškiliausias spaustuves leidinys.

Čionai, į Vilnių, 1575-aisiais savo tėvo Mikalojaus Radvilos Juodojo spaustuvę iš Lietuvos Brastos, kad galėtų spausdinti katalikų knygas, perkėlė Mikalojus Kristupas Radvila (1549-1616), istorijon įėjęs Našlaitėlio pravarde. Istorijos paradoksas: aistringo reformacijos veikėjo M. Radvilos Juodojo įkurta kalvinistų spaustuvė tapo pagrindine LDK katalikų leidinių platintoja. Šiai spaustuvei veik dar po dešimtmečio, 1586-aisiais, buvo lemta tapti savarankiška

Vilniaus akademijos spaustuve – pačia pajėgiausia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje per visą XVII–XVIII a. Vilniaus akademijos spaustuve, išgyvenusi iki pat 1805 metų, išleido per 3 tūkstančius leidinių lotynų, lenkų, vokiečių, prancūzų, lietuvių (šia kalba – 143 pavadinimų), latvių, italų kalbomis. Gal ne visi, bet bent jau dalis šios spaustuvės leidinių tikrai prilygo geriausiai Europos spaustuvių produkcijai.

Tarp pajėgiausių ir geriausiai įrengtų XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios Vilniaus spaustuvių – ir Karcanų spaustuve, išspausdinusi per 100 leidinių lotynų, lenkų, graikų ir kitomis kalbomis, tarp kurių yra antikos autorių, Renesanso epochos rašytojų veikalų, pasižyminčių kruopščiu redakciniu paruošimu, aukšta poligrafine kokybe. Tai buvo komerciniais pagrindais dirbusi įmonė, nekrepusi dėmesio į konfesinę leidinio priklausomybę. Parodos stenduose šalia jėzuitų Jokūbo Gretserio bei Antonijaus Posevino knygų¹⁰ puikuojasi kalvinistų katekizmas su maldomis ir psalmėmis, sudarytas Stanislovo Sudrovijaus, – pirmasis leidinys Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje su išspausdintomis gaidomis¹¹.

Šv. Dvasios vienuolyno rusų brolijos spaustuve, veikusi XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmojoje pusėje Vilniuje ir Vievyje, pristatoma Meletijaus Smotrickio “Trėnais”¹² apie stačiatikių padėtį Lenkijos-Lietuvos valstybėje bei “Mokomosiomis evangelijomis”¹³ – didžiausiu ir puošniausiu Vievio spaustuvės leidiniu. XVII–XVIII a. veikusios Vilniuje Baziljonų, Pranciškonų, Pijorų spaustuvės irgi pristatomos reikšmingiausiais jų išspausdintais leidiniais. Ypač įspūdingas Vilniaus pijorų kolegijos rektoriaus Motiejaus Dominiko Dogelio (1715–1760) parengtas ir Vilniaus pijorų spaustuveje išspausdintas “Lenkijos karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aktų kodeksas”¹⁴ su gražiu frontispisu – puošniausias XVIII a. leidinys Lietuvoje.

Be Vilniaus, parodoje matysite kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų spaustuvių produkciją. Vilniaus universiteto bibliotekoje yra knygų, išspausdintų Lietuvos Brastoje, Loske, Liubčioje. Šiose vietovėse spaustuves steigė savo dvarus turėję ir Reformacijai pritariantys Lietuvos didikai, kad galėtų spausdintu žodžiu skelbti naujas religijos tiesas.

Ypač išgarsėjo kalvinizmą propagavusio Mikalojaus Radvilos Juodojo (1515–1565) Lietuvos Brastoje įkurta spaustuve, išspausdinusi bene puošniausią XVI a. leidinį ne tik Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, bet ir visoje Lietuvos-Lenkijos valstybėje – *Bibliją*, dabar paprastai vadinamą *Radvilų Biblija*¹⁵. Šis imponantiško dydžio (30 x 40) ir storio leidinys (12 cm) tebežavi savo antraštinį

¹⁰ Gretser J. Institutionum linguae Graecae liber secundus. Vilnae, 1604.; Posevinus A. Moscovia. Vilnae, 1586.

¹¹ Sudrovius S. Nauka y utwierdzenie ... Wilno, 1594.

¹² Smotricki M. Trenos to iest lament jedyney apostolskiey wschodniey cerkwie... Wilno, 1610.

¹³ Evangelie učiteljnoje... Ewju, 1616.

¹⁴ Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae... Vilnae, 1759.

¹⁵ Biblija święta, to iest Księgi Starego i Nowego Zakonu... Brest, 1563.

puslapių ornamentika, puošniomis vinjetėmis, užsklandomis ir atsklandomis. Radvilų Biblija – tai tipiškas Renesanso epochos meno kūrinys.

Kitas LDK didikas Jonas Kiška (m. 1592), rėmęs radikaliuosius reformatus, savo valdose Vakarų Baltarusijoje, Loske ir Liubčioje, buvo įkūręs dar dvi spaustuves, spausdinusias reformatų knygas. Loske 1572 m. įkurtoje spaustuvėje dirbo toks arijonizmo apologetas kaip Simonas Budnas (1533–1593) bei vėliau labai išgarsėję, savas spaustuves turėję spaustuvininkai meistrai Danielius Lenčickis (apie 1530 – apie 1600) ir Jonas Karcanas (m. 1611). Loske buvo spausdinamos arijonų ir kalvinistų knygos. Nors spaustuvė išsilaikė neilgai (po jos globėjo Jono Kiškos mirties 1592 m. užsidarė), bet čia pasaulį išvydo apie 20 leidinių; jie dabar – bibliografinės retenybės: religinių kovų įkarštyje čia atspausdinti kalvinisto Andrejaus Volano, o tuo labiau arijono Simono Budno veikalai buvo naikinami. Parodoje eksponuojamas mus pasiekęs 1577 m. Loske išspausdintas garsaus lenkų humanisto Andrzejus Fryczo Modrzewskio veikalas *Apie valstybės pagerinimą*¹⁶ Veikalas, parašytas lotyniškai, Loske išėjo lenkų kalba (išvertė Kiprijanas Bazylikas), vėliau kelis kartus išleistas kitomis kalbomis (vokiečių, prancūzų, ispanų).

Atskirą parodos skyrių sudaro spaudiniai lietuvių kalba XVI–XVIII amžiais. Skyrius natūraliai skyla į du poskyrius: Mažosios Lietuvos knygos ir Didžiosios Lietuvos knygos. Mat kaip rašo parodos katalogo įvadiniame straipsnyje prof. Domas Kaunas, Lietuvos „raštyjos ir knygos pobūdžiui turėjo įtakos (...) dvilypė situacija pačių lietuvių gyvenamose žemėse. Didesnioji jų dalis telkėsi Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje (...) Liublino unijos nustatytais politiniais saitais sujungtoje su Lenkija. (...) Kita, mažesnis lietuvių tautos dalis gyveno Prūsijos kunigaikštystėje, Vokiečių ordino 1525 metais įkurtoje iš nukariautų vakarinių baltų (...)“¹⁷. Mažosios Lietuvos ir, konkrečiai, Karaliaučiaus, kur XVI a. penktajame dešimtmetyje susitelkė lietuvių intelektualai protestantai, atmosferai atkurti labai padeda parodoje eksponuojami Karaliaučiaus miesto planas iš G. Bruino atlaso *Civitates orbis terrarum* (Koln, 1581) bei spalvotas G. Hennebergerio sudarytas Prūsijos žemėlapis¹⁸. Matome Prūsijos kunigaikščio ir lietuvių reformatų globėjo Albrechto Brandenburgiečio portretą, ten pat, Karaliaučiuje, išleistą prūsų kalbos katekizmą¹⁹.

Atskirai pristatytas Martynas Mažvydas, kaip lietuvių raštyjos pradininkas: jo parengta knygelė, Ragainės, kur baigęs Karaliaučiaus universitetą iki mirties gyveno ir dirbo Martynas Mažvydas, vaizdas (graviūra iš CH. Hartknoch *Alt und neues Preussen*, 1684), dailininko Petro Repšio jubiliejui sukurtas medalis. Gausiai eksponuojami ir kitų Mažosios Lietuvos kultūros veikėjų darbai: Baltramiejaus

¹⁶ Modrzewski F.A. O poprawic Rzeczypospolitey... Losk, 1577.

¹⁷ Kaunas D. Keli puslapiai iš Lietuvos senosios knygos istorijos // Senoji Lietuvos knyga. XVI–XVIII a.: Parodos katalogas. V., 1997. P.6.

¹⁸ Prussiae nova tabula // Blacu J. Theatrum orbis terrarum. Amsterdami, 1640.

¹⁹ Catechismus in preusznische Sprach... Königsberg, 1545.

Vilento, Jono Bretkūno, Simono Vaišnorio, Danieliaus Kleino, Friedricho Wilhelmo Haacko, Philippo Ruhigo, Johanno Behrendto, Gottfiedo Ostermeyerio bei Christiano Gottliebso Mielcke'aus. Kiek ir kokiose Mažosios Lietuvos spaustuose buvo išspausdinta leidinių lietuvių kalba, rodo lentelė "Mažosios Lietuvos lietuviškų knygų spaustuose XVI–XVIII a." Vizualiai parodą pajavairina ir žiūrovo interesą skatina Prūsijos kunigaikščių ediktai lietuvių kalba. Leisti įvairiausiomis progomis ir įvairiausiomis buitinėmis temomis (įsakas, draudžiantis elgetauti Prūsijos miestuose, suteikiantis malonę pabėgusiems kareiviams, draudžiantis prekiauti škotams), jie puikiai perteikia anos epochos dvasią.

Didžiojoje Lietuvoje lietuvių kalba išspausdintas knygas, pradedant Mikalojaus Daukšos *Katekizmu*²⁰ bei *Postile*²¹, pratęsia Lietuvos kalvinistų leidiniai: Merklio Petkevičiaus *Katekizmas*²², Jokūbo Morkūno *Postilė*²³, Samuelio Boguslavo Chilinskio išverstos biblijos fragmento reprodukcija (London, 1660–1662), Karaliaučuje perspausdintas Kėdainių kalvinistų leidinys *Knyga nobažnystės krikščioniškos* (1684). Stengtasi eksponuoti iškiliausius, o kartu ir pačius tipiškiausius leidinius. Todėl iš katalikiškų leidinių matome Jono Jaknavičiaus *Evangelijas*²⁴, XVII–XIX a. perleistas daugiau kaip 40 kartų, Pranciškaus Šrubauskio *Balsą širdies...*²⁵ – katalikų giesmyną, perleistą daugiau nei 20 kartų, *Aukso altorių*²⁶ – populiariausią XVIII–XIX a. maldaknygę Lietuvoje, vien XVIII a. perspausdintą 15 kartų. Šie kulkūs leidiniai nelygintini su kitomis iškiliomis ir puošniomis Lietuvos knygomis. Jie tik liudija mūsų lietuvių kalbos gyvybingą tradiciją: per spausdintą žodį įsitvirtinus liaudžiai skirtose knygelėse, sulaukti laikų, apie kuriuos svajojo dar Mikalojus Daukša, kai lietuvių kalba tapsianti oficialiąja Lietuvos valstybės kalba.

Kaip minėjau, atskiras parodos skyrius "Lietuvos knygų tematika XVI–XVIII a." pristato grožinės literatūros ir filologijos, retorikos, tikslųjų mokslų bei filosofijos ir logikos, gamtos mokslų, geografijos, teisės bei politikos mokslų, istorijos, teologijos ir dramaturgijos leidinius. Toks skirstymas pagal minėtas mokslo šakas yra gana sąlygiškas, turint galvoje, kad tais laikais daugelio minėtų mokslų supratimas buvo visai kitoks, o pačios knygos rėpė ne vieną, o keletą minėtų temų. Vis dėlto be šitokio, nors ir sąlygiško, skirstymo pristatyti Lietuvos knygų tematiką būtų buvę gana sunku. Šiame skyriuje grožinę literatūrą ir filologiją reprezentuoja tokie vardai, kaip Jonas Radvanas, Laurynas Bojeris, Jokūbas Benetas, o ypač "Sarmatų Horacijus" Motiejus Kazimieras Sarbievijus. Jo poezija įvairiuose Europos miestuose vien XVII a. buvo išleista 41 kartą. Ne mažiau Lietuvos vardą išgarsinę buvo Žygimantas Liaukšminas (1597–1670) bei

²⁰ Daukša M. *Katechizmas*... Vilnius, 1595.

²¹ Daukša M. *Postilla katolicka* Vilnius, 1599.

²² Petkevičius M. *Polski z litewskim katechizm*. Wilno, 1598.

²³ Morkūnas J. *Postilla lietuwiszka*. Vilnius, 1600.

²⁴ *Ewangelie polskie y litewskie*... Vilnac, 1674.

²⁵ *Balsas širdies pas Vieszpati Diewa*... V., 1790.

²⁶ *Auksa Altorius arba Afieras*... V., 1793.

Kazimieras Kojelavičius-Vijūkas (1617–1674) – to meto retorikos meistrai. Ž. Liauksmo *Iškalbos praktika*²⁷, naudota kaip vadovėlis, buvo perleista 15 kartų.

Garsėjo ir Lietuvos tikslųjų mokslų vyrai: inžinierius Kazimieras Semenavičius (*Didžioju artilerijos menu*²⁸), matematikai Albertas Tylkowskis ir Jokubas Nakcyanowiczius, astronomas Martinas Poczobutas. Jie, kaip ir filosofai Antanas Skorulskis bei Benedyktas Dobszewiczius, gamtininkai J. E. Gilibertas, Georgas Forsteris – Vilniaus universiteto profesoriai. Vilniaus universiteto, kaip Lietuvos mokslo centro, reikšmę dar akivaizdžiau liudija ir teisės, istorijos, politikos mokslų profesorių darbai, eksponuojami parodoje: Martino Smigleckio *Apie palūkanas*²⁹, Alberto Kojelavičiaus-Vijūko *Lietuvos istorija*³⁰, tokie novatoriški veikalai kaip A. A. Olizarovijaus *Apie politinę žmonių visuomenę*³¹ ar Hieronimo Strojnowskio – apie politinę ekonomiją³². Visų šių autorių parašytos ir išleistos knygos atskleidžia Lietuvos mokslo ir kultūros raidą ir liudija aukštą jų lygį bendrame Europos kontekste. Minėti vardai daugeliu atvejų buvo žinomi ir aukštai vertinti Europos mokslo centruose, pripažinti meno korifejų.

Paskutiniai du parodos skyriai žiūrovui yra vizualiai patys įdomiausi. Čia pristatomi Lietuvos knygų iliustratoriai: Leo ir Aleksandras Tarasewicziai, Konradas Goetke, Nicolaus ir Thomas Schnopsai, Laurentijus Krzczonowiczius, Johannas Engelhardtas. Eksponuojamos jų išraižytos knygų iliustracijos.

Lygiai taip pat akį glosto Lietuvos knygrišių darbai. Eksponuojamos knygos iš karališkojo Žygimanto Augusto rinkinio, “Bibliotheca Sapiehana” – Leono Sapiego (1557–1633) bei trijų jo sūnų surinktos bibliotekos, Mikalojaus Paco, Merkelio Giedraičio, Eustachijaus Valavičiaus ir kitų to meto Lietuvos bibliofilų rinkinių. Visos jos įrištos Vilniaus knygrišių, turi renesanso ar baroko stiliaus apdarus. Šie įrišimai dar kartą paliudija, jog Lietuva nebuvo Europos provincija, nutolusi nuo Europos kultūros gyvenimo centrų, o gyveno visavertį gyvenimą, veikiamą to meto meno srovių.

Apskritai paroda siekta per Lietuvos knygos istoriją parodyti, jog XVI–XVIII a. Lietuva buvo integravusi į to meto Europos kultūros gyvenimą, buvo lygiavertė to gyvenimo dalyvė. Viliamės, jog žiūrovui bus susidėsiusi bent apytikrė to meto Lietuvos kultūros retrospekcija, išryškėjęs bene svarbiausias tos kultūros gyvastingumo bruožas – visavertis buvimas bendroje didžiojoje Europos kultūros srovėje, nevengiant aktualiausių epochos iššūkių.

²⁷ Lauxmin S. Praxis oratoria sive praecepta artis rhetoricae. Brunsbergae, 1648.

²⁸ Siemienowicz C. Artis magnae artileriae pars prima. Amsterdami, 1650.

²⁹ Smiglecki M. O lichwie. Wilno, 1896.

³⁰ Kojelavičius-Vijūkas A. Historiae Litvaniae pars prior. Dantisci, 1650.

³¹ Olizarovius A. A. De politica hominum societate. Dantisci, 1651.

³² Strojnowski H. Nauka prawa przyrodzonego... Wilno, 1785.